

הרב יהודה שביב
ר"מ בישיבת הר עציון
אלון שבות

בין חזקה לכיבוש

שכובש אותן מלך ישראל או שופט¹ או נביא מדעת רוב ישראל...", יושם לב: הרמב"ם לא פתח בתיאור ארץ ישראל ההיסטורית לגבולותיה – זאת הוא עושה להלן בהלכות ז' (תחום עולי מצרים) ח' (תחום עולי בבל). משמע הכלל הראשון בהגדרת הארץ כארץ ישראל הוא שתהא נכבשת כיבוש רבים, שתהא ארצם של ישראל. ומכאן – "יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן וקם, ואפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות" (הלכה ב').

ב. פעמיים החזיקו כלל ישראל בארץ ישראל; בעת שעלו ממצרים ושוב בעת שעלו מבבל. עצם הדיבור על תחום עולי מצרים ותחום עולי בבל, מלמד כי אשר נתקדש ע"י עולי מצרים בטל

א. הרמב"ם עוסק בגבולות ובהגדרות של הארץ לא בתחילת ספר זרעים – כפי שניתן היה לצפות – אלא בהלכות תרומות דווקא. טעם אפשרי לדבר, שההלכות הראשונות בהן עסק בספר זרעים – כלאים ומתנות עניים – יש מהן הנוהגות בכל מקום ואינן מוגבלות דווקא לחבלי ארץ ישראל: כלאי בהמה וכלאי בגדים נוהגים בכל מקום ואף כלאי הכרם נוהגים מדרבנן בחו"ל (הלכות כלאים פ"ה, ד'). רק מתרומות ואילך עוסקים במצוות הנוהגות רק בארץ ואכן כך פותח הרמב"ם את הלכות תרומות: "התרומות והמעשרות אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית".

ומיד בהלכה ב' מתחיל הרמב"ם בהגדרת ארץ ישראל – "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות

לעולם? ופתרונו: "שיודע היה שעתידה ליחורב..."³. פתרון זה קשה מאד, כלום לא כבש יהושע את הארץ על מנת לישוב בה לעולם?

אולם הרמב"ם עצמו נתן טעם לדבר להבדל בין הקדושות, בדבריו בהלכות בית הבחירה. תוך שהוא מבחין בין קדושת המקדש וירושלים לקדושת שאר ארץ ישראל אומר הוא:

ולמה אני אומר במקדש ובירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא

ואין לה בטלה עולמית ראה בספר כפתור ופרח פרק י' ובשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ד.
³ לפי זה ניתן להבין שכוונת הרמב"ם באמרו 'קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא' היא שבמכוון קידש יהושע את א"י רק לשעתה. ולפי"ז הנוסח הוא: קדשה לשעתה...". ואכן כך מנוקד במהדורת רמב"ם לעם. אולם לפי הנראה בהמשך הדברים נכון יותר לגרוס "קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא". ובספר דבר אברהם (ח"א סימן י' אות י') אף דקדק בלשון הרמב"ם: "ומה נמלץ לפי"ז לשונות הזהב של הרמב"ם... שבקדושה ראשונה לא הזכיר שקדושה, אלא כתב שנתקדשה, והיינו שע"י הכיבוש עצמו נתקדשה ממילא ובקדושה שניינ כתב 'כיון שעלו בני הגולה... קדושה קדושה שניה' הרי דהזכיר כאן שקדושה וזהו בפה...".

הוא עצמו מיישב תמיהת הרדב"ז, בכך שעזרא נזקק לקדש בפה, שכן א"א היה לו לקדש בכיבוש, שהרי לא היו עימו רוב ישראל וכל כיבושם גדר כיבוש יחיד לו, "אבל בכיבוש יהושע שהיה כיבוש רבים, הרי נתקדשה מצד הכיבוש גופיה... ממילא אתיא קדושת הארץ דקרינן בה ארצכם ולא הוצרכו כלל לקדשה בע"פ".

ונראה לומר שחילוק יש בין כיבוש לבין קדושת פה. שכיבוש רבים מועיל לקדש בקדושת ארץ ישראל גם חבלים שמחוץ לארץ כנען (ראה ברמב"ם הלכה ב'), לעומת זאת קדושת פה אפשרית רק בתחומי ארץ כנען. ולפיכך גם אילו היה דוד מקדש את סוריה קדושת פה, לא היה בזה כדי לקדשה בקדושת ארץ ישראל.

בזמן מן הזמנים, ואכן כך נקבע להלכה:

כל שהחזיקו עליו מצרים ונקדש קדושה ראשונה, כיון שגלו – בטלה קודשתו, שקדושה ראשונה לפי שהייתה מפני הכיבוש בלבד, קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא.²

כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם, לשעתה ולעתיד לבוא (הלכה ה').

ג. מה טעם להבדל בין שני הקידושים. הרמב"ם רמז לכך בנמקו: "שקדושה ראשונה לפי שהייתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא". הרמב"ם רמז והרדב"ז במקום נרמזו והסביר: "ונראה לדעתו לפי שלא קדושה בפה, אלא בזמן עזרא קדושה בפה". משמע, קדושת פה עומדת לעולם. כיון שכך תמה הרדב"ז: "ולמה לא קידשה יהושע בפה ותהיה קדושה

¹ שופט ליתא בדפוסים, אבל מצויה בכתה"י. ראה ברמב"ם מהארת ר"ש פרנקל ובשינוי נוסחאות.
² יש מקום לדון האם ביטול הקדושה אירע בבת אחת מכל ארץ ישראל, בעת שאירע האקט האחרון של החורבן, או שבטלה קימעא קימעא; כל חבל שנכבש ע"י גויים וגלו ממנו כבר בטלה קדושתו.

מן הראוי להדגיש כי ביטול הקדושה עם חורבן בית ראשון מתייחס רק לקדושה לענין חיוב מצוות התלויות בארץ אבל קדושתה העצמית של הארץ מחמת שכינה השורה בה, קימת מימי עולם

איני יודע מה כח חזקה גדול מכח כיבוש ולמה לא נאמר בחזקה גם כן משנלקחה הארץ מידינו בטלה חזקה. ותו בראשונה שנתקדשה בכיבוש וכי לא היה שם החזקה. אלא מי עדיפא חזקה בלא כיבוש מחזקה עם כיבוש?

לפתרון שאלה זו נזקקו כמה וכמה אחרונים⁶. התויו"ט בפירושו למשנה בעדיות פ"ח, ו' כותב:

וני"ל לתרץ, דסבירא ליה דכיבוש העכו"ם אתא ומבטל כיבוש ישראל, משא"כ בחזקה שהחזיקו מיד מלך פרס שנתן להם רשיון להחזיק בה – לא אתא כיבוש ומבטל לחזקה שהיתה

מדברים, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שיהיו כל ישראל שם.
⁶ ראה בין השאר ההצעה המעניינת המובאת בהערות לרמב"ם לעם הלכות תרומות אות כ"ט והיא משל העורך הרב מי"ל זקש. והדברים קרובים לדברי ה'דבר אברהם' המובאים בספר הליקוטים הנספח לרמב"ם במהד' ר"ש פרנקל. הצעה זו מבחינה בין הכיבוש הכללי שפקע ע"י כיבוש כללי, לבין החזקה הפרטית שאינה יכולה לפקוע ע"י קניינו של גוי, שאין קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ. ועדיין במקומה עומדת השאלה והלוא בכלל כיבוש של עולי מצרים גם חזקה וזו כיצד פקעה?

בדרך אחרת מיישב הרא"ז מלצר ב'אבן האזל' הוא מבהיר כי לעומת מה שהיה בבית ראשון שע"י כיבוש נעשתה א"י שלהם, ולבין משנכבשה מהם כבר בטל כיבושם – הרב בבית שני נוצרה הקדושה מכח החזקה שהתיישבו בה, והתיישבות יהודים לא פסקה כליל מן הארץ גם אחר החורבן. ולכן יש להוסיף, שהרי כבר היקשה הכסמ"ש שם והרי גם בבית ראשון היתה חזקה, שישבו יהודים בארץ אכן ישב, אבל עם הבית חורבן הבית פסקה ישיבתם, שכן מצינו בברייתא: "רבי יהודה אומר: חמישים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה..." (שבת קמ"ה ע"ב).

קדשה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל. וכיוון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה בכיבוש⁴ אלא בחזקה שהחזיקו בה. ולפיכך כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואע"פ שנלקחה בארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומות⁵ (פ"ו, ט"ז).

א"כ זהו החילוק: קדושה ראשון- בכיבוש; שנייה- בחזקה. ראשונה אינה עומדת אלא לשעתה; שנייה – לעולם.

ד. וכבר תמה הכסף משנה שם בהלכות בית הבחירה:

⁴ זו תמונת המציאות, שהרי עזרא לא קבע ריבונות יהודית בחלבי הארץ וזו נשארה בריבונות פרסית. ברם לפי ה'דבר אברהם' אף אם היה כובש לא היתה הארץ נקדשת, שכן לא היה עימו רוב ישראל. אולם דקדוק לשון הרמב"ם "שכבשן מלך... או נביא מדעת רוב ישראל" מעלה אפשרות אחרת. אפשר שאין צורך בהשתתפות פיסית של רוב ישראל במעשה הכיבוש; די שהיה זה בדעת ובהסכמת רוב העם. ומסתבר שעזרא והעולים עימו היו שליחים של רוב העם ומדעת רוב העם עשו. ונפקא מינה לכיבושי זמננו. שפיסית לא נשתתף בהם רוב העם, אבל נעשו מדעת ובברכת רוב העם הארץ ובתפוצות.

⁵ מסתבר שכוונתו לסייג ולרמוז שהחיוב רק מדרבנן הוא, כדבריו בפ"א מהלכות תרומות הכ"ו: "התרומה בזה"י ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא

זה הדבר אברהם⁸. ושנית בהבחנה בין חורבן ראשון לשני, וכי על השני לא קדמו באו דאו דברי נבואה? והרי מצינו ברבותינו הראשונים שידינו לכוון דברי נבואה ואף דברי תורה כמכוונים לחורבן בית שני⁹.

ה. הרי"ד סולובייצ'יק בדרשת תשובה שלו נדרש לשאלת ההפרש שבין חזקה לכיבוש. הוא עוד מוסיף לכך תמיהה מדוע נדרש הרמב"ם להבחנה זאת בהלכות בית הבחירה ולא בהלכות תרומות או שביעית. והוא מסביר שיסוד ההבחנה הוא מעין זה שמשמיע הרמב"ם שם בפ"ט מהלכות בית הבחירה בין קדושת מקדש, שקדושה ראשונה בו קיימת גם לעתיד לבוא, לבין קדושת הארץ, שקדושה ראשונה בטלה לגביה. זאת כי קדושת המקדש וירושלים היא מפני השכינה וזו לא בטלה ופסקה חרף החורבן, משא"כ קדושת הארץ שאינה אלא מתוקף הכיבוש ועם ביטול הכיבוש בטלה הקדושה. מעין זה - אומר הרי"ד סולובייצ'יק גם לענייננו: "קדושת עזרא היתה בדרך השכינה וקדושת

מדעת הנותן. ואין להשיב מנתינת השי"ש שנתנה לישראל בראשונה, שיש להשיב שכמו שהשי"ש נתן לישראל הארץ, כך ניבאו נביאיו שיעלו המחריבים ויטלו מהם וכן ניבאו על כורש מלך פרס שהחזיקה אבל על לקיחתה מידינו לא מצינו בה נבואה בפירוש ולפיכך שלא כדין נטלה מדינו ואין קרק נגזלת.

הוא כמבחין בין כיבוש 'חוקי' לכיבוש בלתי חוקי. כיבוש בית ראשון חוקי היה והנישול של ישראל בר תוקף הוא ובטל כיבוש ראשון של ישראל ובטלה בכך הקדושה. מה שאין כן כיבוש בית שני⁷.

הצעה זאת קשה בשתיים: ראשית בקביעת הכורכת את התוצאות הקנייניות של הכיבוש עם חוקיות הכיבוש. וכזאת לא מצינו, אדרבא אף כיבושים לא חוקיים מפיקים תוצאת קנייניות וכבר הירבה להקשות בכיוון

⁷ וראה עוד בדברי החת"ס בשו"ת יו"ד תשובה רל"ג. עוד על הענין ראה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י' סימן א' פרק ח'). ושם הביא הצעת פתרון לשאלת הכסמ"ש של שו"ת מקום שמואל סימן ל"ז. הצעתו מבוססת על הכתוב בתהלים "ויתן להם נחלת גויים... בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו", כלומר החוקיות של כיבוש הארץ מותנית בשמירת התורה. מעתה כשבבית ראשון לא שמרו ועברו על ע"ז ג"ע ושפכ"ד (יומא ט' ע"ב) נמצא שלא קיימו התנאי ובטל תוקף הכיבוש. משא"כ בבית שני שלא חטאו בחמורות נתקיים התנאי ולא בטל תוקף הכיבוש אף שאבדה הארץ ונלקחה מידם. והדברים תמוהים: וכי כשיש שנאת חנם זה קיום התורה והמצוות? והלא החורבן שנגרם בעטיה של השנאה מלמד כי עבירה חמורה היא

שהיא שווה מבחינה זאת בחומרתה לשלש החמורות.
⁸ סימן י' אות ז'. וראה בספרי בציר אביעזר עמ' 89-88.
⁹ ראה למשל בפירוש הרמב"ן לויקרא כ"ו, ט"ז "אבל הברית שבמשנה תורה ירמוז לגלותנו זה... וכל אלו רמזים כאלו יזכירו בפירוש ענין גלותינו זה... וראה גם ביאורו לדברים כ"ט, מ"ב.

קדושת בית הבחירה, לא כן בימי עזרא שאז "בניין בית הבחירה הוא שקידש את ארץ ישראל... המקדש של א"י בימי עזרא היה בית המקדש, מקום השראת השכינה" (עמ' 307).

ו. ואולי יש מקום להבחין כך:

ממהות הכיבוש שזו פעולת כפויה הנעשית בעל כרחו של הנכבש, לעומת זאת חזקה היא פעולה רצונית. מעתה כיבוש יכול לבטל כיבוש; שכדרך שכיבוש ראשון היה בעל כרחו של היושב, כן הכיבוש השני. אולם כיבוש בעל כרחו אינו יכול לבטל החזקה הרצונית.

יהושע בדרך הכיבוש" (ראה בספר 'על התשובה' בערכית פ' פלאי עמ' 300-308).

לרעיון זה ניתן למצוא חיזוק בהבחנה בין מהלכי ההתנחלות בבית ראשון לבין אלו של בית שני. בבית ראשון החלו מ'בחוץ': קודם נכבשו חבלי הארץ שבעבר הירדן המזרחי, אחריהן ערי ארץ ישראל המערבית, אולם לב ליבה של הארץ – ירושלים – לא תם כיבושה אלא מאות שנים לאחר שנכנסו ישראל לארץ.

לא כן היה בבית שני שאז החלה ההתיישבות של שבי ציון דווקא בירושלים ובנותיה, וממנה התפשט היישוב היהודי לכל צדדיו.

אכן בהמשך עומד הרב סולובייצ'יק על ההפרש בין התקופות ומבהיר שבימי יהושע נתקדשה א"י עוד לפני שהייתה